

ANDRE GUILLOU-FILIPPO BULGARELLA-ALESSANDRO BAUSANI, *L'impero bizantino e l'Islamismo* (Bizans İmparatorluğu ve İslamlık), Torino 1981, XV + 588 sayfa ve ayrıca 35 tane resim ve tablo. Unione Tipografico-Editrice Torinese Yayınevi tarafından düzenlenen: Nuova Storia Universale dei Popoli e delle Civiltà serisinin 6. cildinin 1. kısmıdır. Ederi yazılı değil.

Torino şehrindeki UTET yayınevi tarafından yürütülen yeni bir dünya tarihi serisinde çıkarılan bu eser, alanlarında yetkili olan kişilere hazırlanmıştır. Geniş bir aydın kitlesinin gereksinmesine göre yazdırılmış ise de gene yüksek öğretim kurumlarında el kitabı ve araştırmacılar için iyi bir kılavuz olarak da plânlanmıştır. Okuyanları yormamak için dipnotu konmamış, kaynakça sona alınmıştır. Eserin ikinci kısmını oluşturan *Osmanlı Tarihi* de tarafımdan *Belleterin* sayfalarında tanıtılmıştı [cilt XLVII/186, s. 599-604].

Eserin birinci kısmını hazırlayan A. Guillou, İtalya'da Bizans egemenliği ve uygarlığı üzerinde yaptığı çalışmalarla tanınmış bir araştırmacıdır. Paris'te 1974 yılında yayınlanan *La Civilisation Byzantine* adlı eserin de sahibidir [bunun tanıtımı, S. Eyice, *Belleterin* XLII/166, s. 305-318]. F. Bulgarella'nın da kendisine yardımcı olduğu işaret edilmiştir. Bu kısmı önceleri müteveffa A. Pertusi'nin hazırlaması öngörülmüş ve tanıtıcı bültende bu da haber verilmiş iken, yoğun çalışmalarından zaman bulamayan A. Pertusi yerine bu iki araştırmacı görevlendirilmişti. Bizans burada bir siyasî tarihten öte devlet yapısı ve karakteri içinde incelenmiştir. Tarih ve Coğrafya'ya ayrılan sayfalar (s. 3-65) 11 Mayıs 330 günü imparator Konstantin'in yeni kurduğu şehre adını vermesiyle başlar. 7 ana bölümde Bizans'ın geçirdiği tarihsel evreler üzerinde durulur, Türk dünyası ile olan ilişkileri çok az incelenmiştir. İstanbul'un Türkler eline geçişi çok kısa bir paragraf içinde anlatılmaktadır. Bir uygarlığın uzun yüzyıllar mücadele ettiği uygarlığa karşı üstünlüğünün böyle kısa verilmesini yadırgadık. Bununla beraber imparatorların getirmek istedikleri özellikler ve kurdukları yasal düzenlemeler üzerinde uzun durmaları, konunun tarih olmadığını vurgulamaktadır. Esas inceleme konuları, bu imparatorluğun yaşadığı dönemde geçirdiği uygarlık evrelerine ayrılmıştır. Nitekim "Devlet" kavramına ayrılan sayfalarda (s. 66-120) imparator, devlet memurları, maliye, adalet, diplomasi, ordu, kilise ve manastırların etkisi ve yaptıkları üzerinde durulmuştur. Bunlardan maliye ve diplomasinin bizim açımızdan önemli olduğuna işaret edebiliriz. Bizans altınının Orta Doğu ülkelerinde uzun zaman oynadığı rol yeterince incelenmiştir ve İslâm dini bu topraklarda yayıldığı sıralarda bu sistemi büyük ölçüde benimsediği gibi, Balkan topraklarında yayılan Türk egemenliği geleneklerin bir kısmını kendisine adapte etmişti. Bu sistemin kaynaklarına etraflıca değinilmiştir (s. 80-87). Diplomasi alanında Bizans, varisi olduğunu iddia ettiği Roma (kendilerini *Romanoi* diye adlandırdıkları) geleneklerini sürdürmüş ve bu alanda komşularına örnek de olmuştu. Bununla beraber özel bir daire kurmayı, posta logotet'ine bırakılmıştı. Kilise teşkilâtına ayrılan bölümde, patrikliklerin

gücüne değinilmiştir (s. 107-112). 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili Roma, İskenderiye ve Antakya patriklerini de tanımıştı. Fakat son ikisi İslâm ordularının sürekli akınları karşısında topraklar elden gidince başka bir alana bağımlılık içine girmişlerdi. Kudüs patrikliği geleneksel imtiyazını iyi korumuştur. İşte böyle bir ortamda İstanbul patriği gücünü devamlı arttırıyordu. Slav toplulukları arasında ağırlığını duyurması da itibarını yükseltmişti. Bununla beraber bağımsız (auto-cefal) Bulgar ve Sırp kiliseleri çıkmasını da engellemeyemedi. Patrikler imparatorların güçlü zamanlarında varlıklarını iyice duyurdular ve zenginleştiler. Bunun sonucu da manastır yaşamına büyük bir canlılık ve hareketlilik getirdiler. X ve XII. asırlar arasında meydana getirilen bu kültür ve din merkezlerinde Hristiyanlığın kültürel konuları geniş bir şekilde işlendi ve her dönemde yenilikler sunuldu. Bunların yönetimi hususunda çıkan çatışmalar (toprakların gelirinin paylaşılması, fikir akımlarının kontrolü v. s.) patriğin hakemliği ile sonuçlandırıldı. Bu kuruluşların varlığı Osmanlı döneminde de sürdürüldü. Hukukî durumları üzerinde durmayı şimdilik gereksiz görüyorum. Fakat Türk yöneticilerinden sağladıkları belgelerin yakında ortaya çıkmaya başlaması, tarihimize önemli yenilikler getirecektir. Toplum için ayrılan sayfalar köleler ile başlamaktadır. Romalı vatandaşlardan ayrı olarak sınıflandırılan bu zümrenin kaynağını savaş tutsakları, köle çocukları, sefaletle düşen köylü, Adriyatik kıyıları ve Karadeniz yörelerinden getirilen ve satılan kişiler meydana getirirdi (s. 121). Bunlar yalnız süflî işlerde değil meslekleri ölçüsünde de çalıştırılırdı. Devirlerin değişmesi sonucu ya serbest bırakılır veya parasını öder kurtulurdu. Bunlar için sürekli yasalar ve uygulamalar getirilirdi. İmparatorluğun sonlarına doğru bu iş Venedikliler, Cenovalılar ve Türklerin eline geçti. Bizans yönetimi içinde ağırlığı bulunan sınıfların meydana gelişi ve oynadıkları roller de ayrıca belirtilmiştir. Soylular her zaman için gerek devlet merkezinde gerek tema'larda ağırlıklarını duyurdular.

Son iki ana bölüm Ekonomik yapı ile (s. 154-207) Kültür (s. 208-268) konularına ayrılmıştır. Bu kısımda dikkati çeken taraf başta İstanbul olmak üzere kentlerin devlet yapısına olan etkilerine değinilmesidir. Bir tarım ekonomisi sisteminin geleneksel temsilcisi olan Bizans, kurduğu ve yaşadığı yerleşim birimleri ile övünmüştü (s. 170-192). Son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar özellikleri ortaya çıkarmağa başlamıştır. Kentlerde görünen başlıca özellikler: Hipodrom, hamam, yönetim binası, surlara yakın yerlerde kışla, buğday deposu, su kemeri, sarnıç, merkez kilise ve sair kiliseler (s. 173). Büyük yerleşim yerlerinde de imparatorun oturacağı lüks ve büyük bir saray ihmal edilmemişti. Kent içi yollara da ayrıca önem verilirdi. Kent adlarının bir kısmı kurucusundan kaynaklanır. Bunlar arasında devlet merkezinin parlak durumu bütün asırlar devam etti. Roma gibi yeditepe üzerinde kurulu İstanbul'un geliştirilmesi ekonomik yapıya ve siyasal güce sıkı sıkıya bağlı bulunuyordu. 14 bölgeye (region) ayrılan İstanbul'a imparatorluğun birçok yerlerinden anıtlar da taşınmıştı. Elimizdeki kitapta bunların fotoğrafları büyük bir yer kaplamaktadır. Adetâ imparatorluğun kendilerini belirten İstanbul ve karşısındaki Galata'ya ayrılan sayfalar (s. 175-186) verilen önem yanında yapılan çalışmaların da özetini yansıtmaları bakımından en ilgi çekici satırlardır. Kültür bakımından Bizans, dil ve yazın alanında sağladığı etki ile çağları aşarak günümüzde bile inceleme konusu olmaktadır. Bu fenomen sahip olduğu geleneğin zen-

ginliğinden kaynaklanmakta ve ayrıca elde çok sayıda yazılı kitap ve belgenin bulunmasından da ileri gelmektedir. Yazılan ve sonraki nesillere kalan kitaplar yazılışları yanında içerdikleri sanat etkinlikleri bakımından da araştırmacısını bulmaktadır. Fikir dünyasına getirdiği dinsel alanda daha çeşitli olmakla beraber tarihimizin önemli kısmını aydınlatan tarihsel kalıntıların bulunması bizi de yakından ilgilendirir. Bunların yaratılması ve saklanması için düzenli bir yazım sistemi ile bunları koruyacak öğretim kurumları ve kitaplıklar gerekliydi. Bizans bunları başarmış ve çağına göre ileri sayılacak yöntemlerle kültür mirasını korumak yanında ileriye de götürmüştü. Önceleri parşömen üzerine yazılan metinler, Araplardan kâğıdın öğrenilmesi üzerine bu madde kullanılmış, bunları yazılarıyla dolduran yazıcıların ücretleri ve karşılıkları ince hesaplara bağlanmıştı. (s. 216-218).

Kitaba katılan bölüm içinde İslâmlık ikinci kısmı meydana getiriyor. Çağımızın tanınmış İran kültürü ve yazımı mütehasısı olan Alessandro Bausani tarafından kaleme alınmıştır. Müellif alanında önde gelen bir bilim adamı ve araştırmacıdır. Kaleme aldığı eserlerinde bu başarısını açıkça ortaya koymuştur. [Adına çıkarılan armağan kitabı: *La bisaccia dello Sheyh* 1981. Venedik Üniversitesi, Doğu Dilleri Fakültesi tarafından organize edilmiştir. Yazarın eserlerinin listesi s. 1-7. Alberto Ventura hazırlamıştır]. “Hz. Muhammed (570-632) Abbâsî Halifeliği sonuna dek (1258) İslâm uygarlığı” diye yazılan bölümde, Arap âlemi ve İran ön plana alınmıştır. (s. 269-370). Türk dünyası ayrıca Alessio Bombaci tarafından ikinci kısımda yetkiyle incelendiği için, Bausani'nin yetenekli olduğu alanlar kendisine verilmiştir. Böylece ortaya çok değerli bir inceleme çıkmıştır. Zira müellif İslâm dininin ve kültürünün ana kaynaklarına çok âşina birisidir. Bundan dolayı son yılların en değerli fikir eserlerinden birisi ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Yüz sayfalık bölüm içinde İslâm dininin yayılış çevresinden başlayarak geçirdiği evreleri sıralayan Bausani, ülkesinde klâsik İslâm döneminin tamamlandığı 1258 tarihi ile bu kısmı bitirir. İlk dönemlere ait başlıca kaynakları Kur'an ve Siyer kitaplarıdır. Daha sonra ilk fetih hareketleri ve bunun yayıldığı alan ve karşılaşılan sorunlar, fazla bir tartışma kapısı açılmadan yazılmıştır. Dört Halifeden sonra yayılışları sonucu karşılaşılan güçlükler ve sorunları ortaya koyup bunun İslâm tarihi içindeki gelişmesine dikkati çeken ve bunların yayıldıkları bölgelerde ne gibi etkileri olduğunu ortaya koyan Bausani, Emevî ailesinin iktidara gelişi ve devam ettirdiği fetih hareketleri üzerinde de durmuştur. Tam bir Arap imparatorluğu olarak adlandırdığı bu devletin, İslâm kültür ve sanatında da yerine değinen yazar, okurlarına bu dönemi en sade bir şekilde sunmuştur. Abbâsî'leri iktidara geçtikten sonra ele aldıkları konuları ve devrinde yaptıkları reformlara göre değerlendirme hareketlerinden sonra (s. 316'dan itibaren) devlet teşkilatında da öngördükleri düzenlemelere göre yazmıştır. Me'mûn döneminin büyük gelişmesi işlenmiştir (s. 325-330). Onun dönemi Arap olmayanların da bu dini kabul ettikleri bir devir olduğu için 1000-1258 yıllarına ayrı bir yer ayrılmıştır (s. 335'ten sonuna dek). Artık yeni bir din devleti olarak değil fakat aynı zamanda Akdeniz dünyasına geniş ölçüde yön veren bir kurum olarak gelişen bu tarihin içinde İspanya payını alır (s. 337-341 arası). Burada da yeni bir uygarlık yaratılır. Avrupa'ya olan etki de birçok bilim alanında kendisini gösterir. Selçuklular ve Moğollara ayrılan sayfalarda da meydana gelen sosyal ve ekonomik değişikliklere yer verilir.

Prof. Bausani bir İslâm bilim tarihi mütehasısı olduğu için bu alanda Avrupalıların yararlandıkları yönere de ayrıca yer vermekten uzak durmamıştır.

Kitabın son sayfaları İran(Persia)'a ayrılmıştır. "La Persia dalla conquista islamica ad oggi" (İslâm fütühatından günümüze dek İran) (s. 371-508) müellifin mütehasısı olduğu alandır. Onun için bu ülkenin içinde bulunduğu uygarlık düzeyine dikkat ettikten sonra İslâm dininin kısa zaman zarfında getirdiği çağdaş yeniliklerin nasıl büyük bir değişikliğe yol açtığını başarıyla ortaya koymuştur. Ayrıca sosyal alanlarda yapılan yenilikler eski kalıntıları süratle adapte ettirdi. Sosyal ve ekonomik refahın yayıldığı alanlarda yeni sorunlar da beraber gelmiş ve İran Selçuklular döneminde de yeni bir görünüm kazanmıştır. Fakat bu da Moğol akımına engel olamadı. Yeni bir güç olarak bütün Ortadoğu yöresinde ağırlığını koyan bu step insanların yarattığı değişim üzerinde de duran Prof. Bausani bu ülkenin tarihini en son döneme dek getirmiştir. Yazın tarihini yazarken gösterdiği başarıyı bu satırlarda da devam ettirmiştir.

Bu vesileyle Prof. Bausani'nin Türk dünyasına yabancı kalmadığı üzerinde durmalıyım. Müstecip Ülküsâl'in *Dobruca ve Türkler* hakkındaki kitabına yazdığı tanıtmadan sonra uzun süre bir suskunluk içine girmiş, Mevlânâ Celâleddin Rûmî üzerindeki çalışmalarını yoğunlaştırdığı sıralarda İran yazınındaki yerinden başka Türk yazınındaki yerini de ihmal etmemiştir. İslâmlık üzerine yazdığı eserlerde de Atatürk devriminin lâiklik ilkesinin başarısına da ayrıca değinmişti. Son önemli çabası da Pîrî Reis'in *Kitâb-ı Bahriye* adlı tanınmış portulânında İtalya ile ilgili bahisleri kendi diline notlar ve açıklamalar ile birlikte kazandırmasıdır. Şimdi elimizde bulunan bu kitabında da Türk uygarlığını başarılı satırlarıyla bilim dünyasına sunmuştur.

Sayfa 509-531 arası kaynakçadır. Sırasıyla: Bizans İmparatorluğu (509-522), İslâm uygarlığı (s. 522-523), İran (s. 525-531) belirli anabâşlıklar ve konular altında toplanmıştır. En son kısım kronolojidir: Bizans (s. 533-557) I. Konstantin (yıl 324)den İstanbul'un fethine dek, Hz. Muhammed'den Abbasi Halifeliği sonuna dek (s. 558-563) olan kısım Peygamberin doğuşundan (570) 1258 yılına kadar, İran (s. 564-570) müslümanların İran'ı almasından (636 veya 637) 1981 yılı 20 Ocak günü Amerikalı rehinelere serbest bırakılışına değindir. Dizin için bir ayırım yapılmamıştır (s. 571-588).

Resimler gayet göz alıcı ve okuyanlara bir fikir verecek düzeydedir. Başarılı yayını güzel bir cilt ve basım ile tamamlayan yayınevi bu girişimi ile gerek düşünce alanında yansızlığı gerek yaratmadaki üstünlüğünü bir kez daha ortaya koymuş bulunmaktadır. Kitap dünyasının içinde bulunduğu bunalımdan etkilenmeyip ciddi eserler yayınlama hem bilim adamlarını harekete geçirme hem yayma alanında başarılı olmuş böylece İtalyan orientalizmi uzun zaman övüneceği bir eser kazanmıştır.

Doç. DR. MAHMUT H. ŞAKİROĞLU